
УДК: 130.2

Попович М. Д.

*Доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри історії і філософії
Подільського державного аграрно-технічного університету*

ПРОСТІР ЛЮДСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПІЗНАННІ

У статті розкрито основні підходи до розгляду комунікативного виміру культури: екзистенціалістський, діалогічний, обмінно-договірний та масово-комунікативний. Такі виміри конкретизують завдання виявити антропологічний характер культури. Як комунікація, так і відтворювана нею культура не можуть бути редуковані до певних над особистісних систем, але мають бути осмисленими на засадах їхньої затребуваності для людей як учасників комунікації.

Ключові слова: культура, комунікація, людина, антропологія, екзистенція, діалог.

Культура є результатом людської діяльності—як матеріально-перетворюючої, так і духовно-практичної та теоретико-пізнавальної, культура є багатовимірним символічним світом, який творить і відтворює людина, нарешті культура є складним поєднанням багатьох ціннісних структур, які формують людину. В усіх цих своїх вимірах культура не просто засвідчує людську присутність, більше того—людина є чинником, який уможливує існування культури в усіх її проявах: можна впевнено твердити—де немає людини, там не буде і культури. Навіть матеріальні культурні об'єкти практично відразу, хоча і поступово починають руйнуватися, позбавлені людської турботи. Що вже говорити про символічний або ціннісний виміри культури! Не випадково все ж культура (латинською «cultura») походить від дієслова «colo», «colere» і означає «обробіток», пізніше—«виховання, освіта, розвиток, шанування». Без докладання людських зусиль, без людини немає культури. Але справедливим є і протилежне.

Чому ж тоді трапляється, що люди зневажливо ставляться до культури—як правило чужої, але буває, що і до своєї? Чому культуру розглядають як щось зовнішнє і навіть чуже людині?

Навіть Толкот Парсонс відокремлює систему особистості від системи культури [17]. Втім, уже при дослідженні інституалізації і соціалізації Парсонс визнає, що ці дві системи нерозривно взаємопов'язані між собою [24]. Варто також уточнити, що Парсонс власне і не протиставляє людину і культуру — у нього йде мова про аналітичні систему особистості і систему культури. Коли йде мова про конкретну людину (як і про конкретну культуру), то в ній представлено усі аналітичні соціальні системи — і особистості, і культури, і організмична, і соціальна. Отже, взаємозв'язок людини і культури розкривається у конкретиці їхньої взаємодії.

Більше того, ми у своєму дослідженні займаємо позицію, що взаємодія людини і культури, як і кожен з цих величних феноменів зокрема, не можна адекватно пізнати і оцінити не враховуючи їхню сутнісно комунікативну природу. Це змушує спеціально зупинитися на розгляді потенціалу теми соціальної комунікації з методологічної точки зору. Водночас, тему комунікації переважно розглядали досі переважно з предметної точки зору. Втім, такий розгляд, на нашу думку, підготував науковців до більш ґрунтового підходу до комунікативної методології у соціальних дослідженнях.

Проблема комунікації — людського спілкування — є предметом вивчення різних наук, тому філософський підхід до її тлумачення вирізняється міждисциплінарним характером, що вимагає синтезу найбільш суттєвих ознак цього багатовимірного феномену культури. Процеси комунікації розглядаються на різних рівнях взаємодії, адже спілкування може бути міжособистісним, між окремою особою та групою, між групами людей та між цілими культурами. Функціонуванню комунікації серед мас людей було присвячено теорії масової психології кінця XIX століття, які згодом вплинули на культурну антропологію та соціальну філософію. І все ж тут термін «комунікація» ще не застосовували ані як спеціальний, ані тим більше як наскрізний, а належний аналіз комунікації розпочали представники екзистенціальної філософії і передусім Карл Ясперс і саме він чітко здійснив перехід від проблематики особистісної комунікації у працях «Загальна психопатологія» [21] «Психологія світоглядів» [22] та «Філософія» [23] до проблематики масової комунікації у «Духовній ситуації часу» [20]. З того часу поняття комунікації починають розробляти як соціальні (соціологія, економіка тощо), так і гуманітарні (психологія, соціальна психологія, лінгвістика, журналістикознавство, редагування та видавнича справа тощо) і навіть технічні науки (програмування, теорії, які обґрунтовують

використання ІКТ тощо) та загальні міждисциплінарні теорії (кібернетика, теорії систем тощо). Філософське розуміння цього терміну стає дещо розмитим і нечітким, все більшу роль відіграє вплив технічних засобів здійснення комунікації, що нерідко підміняє собою осмислення загальних завдань, цілей та цінностей, які лежать в основі комунікації у суспільстві. Якщо вказати попередньо на корінь проблеми, то, на наш погляд, це втрата розуміння глибоко людської природи будь-якої соціальної комунікації, навіть надто технізованої і ускладненої соціальними системами і іншими засобами опосередкованої соціальної взаємодії. Виявити таку людську природу соціальної комунікації, на наше переконання, може звернення до теми культури як справи людини. З іншого боку, саме сучасне розуміння самої культури під кутом зору соціальної комунікації розкриває глибоко людську, варто говорити людиновимірну природу культури.

На сутнісний зв'язок культури і комунікації вказує польський дослідник-культуролог Анджей Менцвель: «...як нема культури без мови, так нема її без різних технологій цієї мови, тобто систем комунікації... Комунікація і притаманна їй технологія—це не лише рухомий шриффт телеграф з дротом і без нього, супутникове телебачення і гіпостазований увесь час простір Інтернет (він не є якимось надбуттям, як видається різним його апологетам, а лише арифметичною сумою потенціалу поєднаних мережею комп'ютерів. Комунікація, а саме її технології та техніки входження—це також синестезія палеолітичного печерного письма і тривала та змінна протягом тисячі років рукописна культура. Отже, ми не зрозуміємо найновіших технологій і не будемо знати, що вони з нами роблять, якщо не будемо розуміти усієї послідовності систем комунікації в людській культурі» [15, с. 29–30].

Ця ідея далеко не нова—Карл Маркс те ж саме казав про сучасне виробництво, досягнути яке можна лише звернувшись до дослідження усієї його історії [14]. Однак, Маркс зауважував і зворотнє—«анатомія людини є ключем до анатомії мавпи. Натяки на вище у нижчих видів тварин можна зрозуміти лише тоді, коли саме це вище вже відоме» [13, с. 45]. Адже саме мавпу за часів Маркса вважали першопредком людини. Це означає, що можна погодитись з тезою Менцвеля про те, що «своєрідне культрознавче або культурологічне трактування культури мусить бути трактуванням комунікаційним» [15, с. 31]. Це стосується, на нашу думку, передусім філософського тлумачення культури. Однак, слід у методології дослідження культури керуватися не лише історією комунікативного аспекту культури, але й розумінням того, що являє

собою сучасна культура—тобто що вона являє собою для людини, а не для комунікації самої по собі. Лише за цієї умови можливе адекватне розуміння і попередніх стадій розвитку культури—без небезпеки редукції історії культури до історії комунікації, та без небезпеки невинуватої надмірної технологізації культури.

Водночас, сучасні філософські теорії комунікації—від теорій свободи до теорій соціальних систем—на нашу думку, недостатньо, а точніше переважно частково розкривають саме цей людський вимір культури. Тому у даному розділі спробуємо окреслити основні філософські підходи до людського виміру культури під кутом зору соціальної комунікації.

Комунікація може бути міжособистісна, групова, рефлексивна, міжкультурна. Особливу область дослідження складає аналіз спілкування в дитинстві та комунікація у сакральних сферах («спілкування з Богом»). Важливим аспектом розуміння комунікативних процесів є поділ їх на безпосередні та опосередковані, останні набувають все більшого поширення у сучасному суспільстві, адже кількість видів технічних засобів комунікації зростає (поштовий зв'язок доповнився телеграфом, телефонія—Інтернетом тощо). Комунікація може бути опосередкована у часі, тобто мати історичний аспект взаємодії з попередніми культурами, а також з текстами та образами попередніх часів.

Особливе місце в сучасному суспільстві займають засоби масової комунікації, які часто насаджують певні образи та інформацію в нашу свідомість поза нашої волі та бажань. Такі примусові аспекти комунікації (індоктринації) теж активно досліджуються гуманітарними науками.

У самому загальному вигляді комунікацію визначають як «зв'язок, форму інтеграції, які забезпечують взаємодію людей». Саме таке визначення пропонує А. А. Белік, автор «Культурної (соціальної) антропології» [3, с. 394]. Його тлумачення людського виміру культури багато в чому є важливим, особливо, що стосується історії питання. Однак, у багатьох теоретичних і методологічних судженнях він припускає (як правило, слідом за своїми цитованими класичними авторами) штучно звуження теоретичних позицій, зумовлене дисциплінарними рамками культурної антропології, а отже—потребує філософського додаткового осмислення і оцінки, до яких ми і будемо принагідно вдаватися.

Комунікація, як вважає Белік,—це «форма взаємодії, яка не веде до матеріальних змін учасників та довкілля, але її результатом може бути спільна діяльність». Варто додати—не має безпосереднім наслідком, але ж навпаки—завжди рано чи пізно приводить і до матеріальних

наслідків. Слід, втім, погодитись з Беліком, що «комунікація є фундаментальною умовою нормального функціонування особи і суспільства» [3, с. 394]. Дійсно, практично усі дослідники, які вивчали комунікацію, пристають до думки про її фундаментальний характер для функціонування суспільства, проте існують різні підходи до розуміння сутності спілкування, інтерпретації процесів комунікації. Це пов'язано з різним розумінням суті соціокультурної взаємодії між людьми, а також із застосуванням різних методологій пізнання людського суспільства. З тією чи іншою інтерпретацією людської комунікації тісно пов'язане загальнотеоретичне розуміння особливостей людських взаємин, певна теоретична модель суспільства (культури).

Сучасна академічна філософія визначає цю категорію наступним чином: «комунікація (лат. *communicatio*—повідомлення, передача)—смысловий і ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії» [1, с. 370]. При цьому дії, свідомо орієнтовані на їх смыслове сприйняття, називають комунікативними, а основна функція комунікації—досягнення соціальної спільності при збереженні індивідуальності кожного її елемента.

Ось як подає структуру комунікації О. Ю. Бабайцев: «Структура найпростішої комунікації включає як мінімум: 1) двох учасників-комунікантів, наділених свідомістю і з наявними нормами деякої семіотичної системи, наприклад, мови; 2) ситуацію (або ситуації), яку вони прагнуть осмислити і зрозуміти; 3) тексти, які виражають сенс ситуації в мові або елементах даної семіотичної системи; 4) мотиви і цілі, що роблять тексти спрямованими, тобто те, що спонукає суб'єктів звертатися один до одного; 5) процес матеріальної передачі текстів. Таким чином, тексти, дії, спрямовані на їхню побудову і, навпаки, дії з реконструкції їхнього змісту і сенсу, а також пов'язані з цим мислення і розуміння складають зміст комунікації. За типом відносин між учасниками вирізняють міжособистісну, публічну, масову комунікації. За типом використовуваних семіотичних засобів можна виокремити мовну, паралінгвістичну (жест, міміка, мелодія), речовинно-знакову (зокрема, художню) комунікації» [1, с. 370]. Щодо даного визначення комунікації, то воно хвилює на «інтелектуалізм», адже якщо слідувати йому буквально, то доведеться відкидати мало не 90% реальної комунікації, оскільки вона не містить явних текстів, навіть якщо брати тексти у минулому, на які ця комунікація спирається. Тут варто або ж чітко зазначити, що автор під «текстом» має на увазі найширше його розуміння, тобто будь-яке явище культури, яке можна прочитати, нібито

воно є текстом (тобто текст у термінології постструктуралізму), або слід—що на нашу думку набагато краще—дати таке визначення, яке не потребувало би додаткових роз'яснень і переналаштування всієї іншої термінології. Таке визначення потребує заміни терміну «текст» на термін «сміслові структури» або «символічні системи»—і тоді воно стає цілком прийнятним.

Філософський інтерес до комунікації до початку ХХ ст. був обмежений, з одного боку, спеціальними дослідженнями в царинах походження соціальних моралі, норм і права загалом, держави (теорія суспільного договору), але з іншого боку, також вивченням засобів організації самої філософської комунікації (зокрема, екзистенційної комунікації та проблеми діалогу). Сучасний філософський інтерес до комунікації визначений тим зрушенням, яке зумовлене загальною зміною місця її суспільної ролі, а також комунікативних технологій у різних суспільних сферах, інтенсивним розвитком технічних і передусім інформаційних засобів комунікації (так званий «вибух комунікації»). На думку А. Ю. Бабайцева, «процеси технологізації та автоматизації діяльності дозволили перенести «центр ваги» в суспільних системах з процесів виробництва на процеси управління, в яких основне навантаження падає саме на організацію комунікації. З іншого боку, зазначені процеси все більше звільняють людину від діяльності, розширюючи область вільного часу, який людина проводить в «клубах», тобто структурах вільного спілкування, де основним процесом також є комунікації з приводу цінностей, ідеалів і норм» [1, с. 371]. Згідно такого погляду довелося би робити один з двох висновків: або комунікація є у сучасному суспільстві маргіналізованою до сфери розваг, або сучасне суспільство редукується до клубної тусовки. Звісно, обидва варіанти є неприйнятними внаслідок своєї неадекватності. Насправді, комунікація є стрижнем сучасного суспільства—але комунікація реальна, а не розважальна. Сучасне суспільство базується на масовій комунікації, діяльності мас-медіа, однак ця діяльність не довільна і вільна у сенсі сваволі—навіть шоу-бізнес і сфера розваг підкоряються жорстким законам ринку, демократичного права тощо, не кажучи вже про те, що в основі їхньої діяльності лежить функціонування соціальних систем, що незаперечно продемонстрував вже Ніклас Луман [11]. Тому про свободу людини тут не може бути мови у сенсі вільного від виробництва і управління спілкування, навпаки, така свобода реалізується саме у виробництві та управлінні, і тим гарантованіше реалізується, чим краще людина опановує закони комунікації.

Можна стверджувати, що теми комунікації, інтерсуб'єктивності та діалогу певний час розвиваються практично одночасно, але згодом саме тема комунікації включає у себе основні аспекти двох інших тем і стає однією з головних для філософії у другій половині ХХ століття. Спочатку Мартін Гайдеггер [19] і Карл Ясперс щодо теми комунікації, практично одночасно з ними Едмунд Гуссерль з темою інтерсуб'єктивності [7], а згодом Мартін Бубер [4] та Михайло Бахтін [2] з темою філософії діалогу радикальним чином змінюють не лише предмет філософських досліджень, але міняють і саму філософську оптику, тобто базовий погляд на предмет і сутність філософських досліджень. Характерно, що всі вони приходять до теми культури як пріоритетної для філософських досліджень. Зокрема, теоретичним чинником, який багато в чому визначив обличчя сучасних досліджень комунікації, став поворот у другій половині ХХ століття філософської та наукової рефлексії до дослідження царини мови. Втім, цей поворот підготували дослідження мовних і знакових структур, що розгорнулися з початку ХХ ст. в роботах філософів і логіків (Бертран Рассел, Людвіг Вітгенштейн [5] та інші), лінгвістів (Фердінанд де Соссюр та інші) і семіотиків (Роман Якобсон, Чарльз Морріс та інші), які радикально змінили розуміння комунікації та підходи до її вивчення і організації. Зокрема, А. Бабайцев справедливо звертає увагу на те, що Вітгенштейн починає розглядати комунікацію як сукупність мовних ігор, що мають свої семантико-прагматичні правила і свої принципи обмеження. Якщо раніше мовлення вважалося просто засобом комунікації, то тепер саме воно занурюється в структури мови і змінює їх, стає простором, в якому розгортаються ті чи інші мовні форми. Цю логіку такий поворот відкрив горизонти для штучно-технічного стосунку до організації комунікації. Унаслідок масового конструювання мовних та знаково-семіотичних засобів, комунікація стала набувати штучного вигляду, набуваючи різні організовані форми (масова комунікація, діалог «людина-машина» тощо) [1, с. 370]. Інша справа, що захоплюючись виявленням значущості мови, не можна відкидати або навіть недооцінювати невербальної комунікації—а з цим у Бабайцева серйозна проблема, оскільки наявність мовного вираження комунікації для нього є основною її структурною характеристикою, як ми бачили раніше. Однак, це хіба, якої цей автор не досягнув самостійно, але лише некритично відтворив, спираючись на головну тенденцію розвитку європейської філософії до кінця ХХ століття—тенденцію, яку критикував ще Хайдеггер у аналізі феномену «європейського нігілізму» [19].

Корисно звернутися також ще до однієї школи у дослідженні комунікації. Можна стверджувати, наприклад, що у соціальній та культурній антропології поширені два основних підходи до інтерпретації людської комунікації. Перший розглядає комунікацію (будь-яку міжособистісну взаємодію) як угоду, взаємний обмін на основі еквівалентності. А. Белік вказує на витоки подібного бачення у доктрині суспільного договору, створеній в лоні просвітницької ідеології XVIII століття. Суспільний договір постає як контракт, угода, що долає роз'єднаність людей і зобов'язує індивідів діяти згідно його положень та сприймати інших згідно своїх обов'язків. На думку Беліка, до такого підходу близькими були погляди таких дослідників культури як представник структурної антропології Клод Леві-Стросс [9], представник культурної антропології Броніслав Маліновскі, а також семіотик Ролан Барт в праці «Моделі соціальної організації» 1966 року [3, с. 399]. Втім, попри ухил у дослідження символічних структур суспільства, все ж більшість прихильників цього підходу неявно визнають економічну угоду основою та прихованим змістом людської культури. Характеризуючи такі погляди, Е. Ліч, автор книги «Культура і комунікація» (1976р.), зазначав: «... те, що описується як соціальна структура певної системи, виводиться із сукупності подібних безпосередніх угод» [10, с. 130].

Другий підхід до комунікації полягає у визнанні особистісного аспекту творення культури та націленості його на розуміння людьми один одного. Така позиція набула, зокрема, поширення в психологічно орієнтованій течії культурної антропології XX століття. Так, видатний представник британської соціально-культурної антропології Альфред Редкліф-Браун досліджував емоційні стани суспільства, найбільш важливим аспектом яких вважав ступінь комунікабельності, відкритості чи закритості до спілкування. Альфред Крьобер також в якості важливого методологічного засобу пізнання культур пропонував метод «вживання» в культуру та співпереживання її цінностям та нормам. За свідченням А. Беліка, для здійснення цього завдання було досліджено і систематизовано стереотипи поведінки людей різних культур, насамперед різні форми спілкування та колективних ритуалів [3, с. 400].

Своєрідну філософію комунікації розробляв К. Ясперс, який доводив засадничу роль спілкування в житті людини. Він доводив, що «ми є такими тільки завдяки спільності взаємного розуміння. Не може існувати людина, яка була б людиною самою по собі, просто як окремих індивід» [6, с. 130]. К. Ясперс починав аналіз процесів комунікації з міжособистісного рівня як діалог декількох людей, у якому найваж-

лівішою складовою є екзистенцій на комунікація, а згодом показав фундаментальність цього поняття для історичного процесу і для соціуму, особливо — для масового суспільства.

П. Гайденок справедливо наголошує на тому, що для Ясперса спілкування складає істинне буття. Вона так оцінювала його заслугу: «...В наш час, коли народи всієї земної кулі вступають у взаємини один з одним, відкриваються безмежні можливості для комунікації і саме комунікація, діалог культур і національностей може стати, згідно Ясперсу, єдиним засобом попередження зіткнень в поточній ситуації. Комунікація, підкреслює Ясперс, є протиотрутою від претензій на виключність якоїсь із культур чи якогось віросповідання» [6, с. 130].

К. Ясперс зазначає, що «комунікацію, яку, між іншим, можна визначити як життя людини серед інших людей, можна зрозуміти з усіма її спостережуваними особливостями, мотивами та впливами, лише звернувшись до людських стосунків у межах певної спільноти» [18, с. 101]. Екзистенційний простір людської комунікації проявляється у межах «звичайного» буття, тобто в структурах повсякденності. У людських спільнотах (починаючи з сім'ї і закінчуючи державою) комунікація для Ясперса є рівнозначною цим спільнотам. У межах цих спільнот дії та вчинки індивіда мало чим відрізняються від дій та вчинків інших, теж саме властиве думкам та віруванням. У цьому вимірі людина існує в умовах розуміння завдяки спільному розумінню речей, явищ та завдяки спільним зусиллям у соціальній взаємодії. Тут домінує здебільшого практична спрямованість комунікації, оскільки кожен член спільноти відчуває потребу в інших і розуміє, що не може обійтись без них.

За свідченням І. М. Панаріна, одним із засновників теорії масової комунікації є Гарольд Лассуелл. «Він виділяв три основні функції соціально-комунікативних процесів: контроль за середовищем, кореляція всіх компонентів суспільства для його збереження і розвитку, передача соціальної спадщини іншим поколінням. На його думку, в демократичних суспільствах раціональні вибори цінностей залежать від освіченості, яка, у свою чергу, залежить від комунікацій, але особливо від рівноцінності уваги до них серед лідерів, експертів і маси пересічних людей» [16, с. 264]. Ми приймаємо у загальних рисах реконструкцію його концепції, яку здійснив І. М. Панарін, однак у окремих позиціях критично доповнюємо її.

Ще Гарольд Лассуелл розглядав комунікацію як такий складний процес, що має власні соціальні функції, внутрішню структуру і загальну спрямованість: «як будь-який процес комунікація може бути розглянута

з точки зору структури і з точки зору функції, інакше кажучи, з позиції структурного та функціонального аналізу» [8]. Оскільки комунікації пронизують всі форми життя, саме тому функції соціальної комунікації є дуже подібними з сигналізацією та управлінням при функціонуванні живого організму і у тваринному світі, і найважливішою «функцією» комунікації є підтримка рівноваги будь-якої системи.

На думку Панаріна, найважливішим «внеском» Г. Лассуелла в теорію комунікацій був його аналіз таких трьох найважливіших (і універсальних) соціальних функцій масової комунікації, як: «1) «бачення» навколишнього світу: «медіа розширюють горизонти пізнання індивіда» — інформаційна функція; 2) кореляція з соціальною структурою і «відповідальністю» суспільства, вплив на нього і його пізнання через зворотний зв'язок — кореляційна функція, що виявляється також у поясненні та інтерпретації інформаційних повідомлень, у забезпеченні підтримки існуючій владі та панівним нормам; 3) «трансмисія» культурної спадщини — пізнавально-культурологічна функція, функція наступності культури» [16, с. 267].

У подальшому аналіз основних соціальних функцій масової комунікації був доповнений К. Райтом, який додав до вже названих Лассуеллом розважальну функцію комунікації, тоді як Д. Мак-Квейл додав мобілізаційну [12], а Р. Клосс — раціональну (інформування, навчання) та ірраціональну (тиск, маніпулювання, реклама, пропаганда), а крім того, вирізняв соціальну психотерапію (релаксація) та інші.

Як продовжує дещо далі виклад основ масової комунікації Панарін, Г. Лассуелл вважав, що комунікації притаманні будь-якому феномену соціального життя і намагався дати цілісний опис комунікаційних процесів та їх циркуляції, а ввівши в структуру комунікативного процесу такий його найважливіший елемент, як «ефект» (невіддільний від аналізу аудиторії і каналу), він одним з перших в американській комунікативістиці поставив питання про управління масовою свідомістю (масовими уявленнями, очікуваннями, ілюзіями, помилками). Він дійшов висновку, що соціологічний аналіз саме масових ілюзій, очікувань і уявлень найповніше розкриває природу і специфіку суспільної свідомості та громадської думки, ніж вивчення його систематизованих духовних утворень (ідеологій). Тому він вважав особливо важливим вивчення «реальної», «практичної», «масової», «розлитої» свідомості [16, с. 268].

Для цілей нашого дослідження комунікативного виміру культури це означає, що як комунікація, так і відтворювана нею культура не можуть бути редуковані до певних над особистісних систем, але

мають бути осмисленими на засадах їхньої затребуваності для людей як учасників комунікації.

Список використаних джерел:

1. Бабайцев А. Ю. Коммуникация / А. Ю. Бабайцев // Постмодернизм: энциклопедия / [сост. и науч. ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко]. — Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. — С. 370–371.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса: монография / М. М. Бахтин. — [2-е изд.]. — М.: Худож. л-ра, 1990. — 543 с.
3. Белик А. А. Культурная (социальная) антропология: учеб. пособ. / А. А. Белик. — М.: РГГУ, 2009. — 613 с.
4. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер; [пер. с нем. под ред. П. С. Гуревича, С. Я. Левит, С. В. Лёзова] // Бубер М. Два образа веры. — М.: Республика, 1995. — С. 15–92.
5. Вітгенштейн Л. Філософські дослідження / Людвіг Вітгенштейн; [пер. з нім. Євгена Поповича] // Вітгенштейн Л. Tractatus logico-philosophicus; Філософські дослідження. — К.: Основи, 1995. — С. 87–309.
6. Гайденко П. П. Человек и история в свете «философии коммуникации» К. Ясперса / П. П. Гайденко // Человек и его бытие как проблема современной философии. — М.: Наука, 1978. — С. 97–134.
7. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Эдмунд Гуссерль [пер. с нем. Д. В. Складнева]. — СПб.: Наука. Ювента, 1998. — 315 с.
8. Лассуэлл Г. Техника пропаганды в мировой войне / Пер. с англ. Н. М. Потапова. — М.-Л.: Изд-во военной политической литературы, 1929. — 212 с.
9. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс; [пер. с фр. В. В. Иванова]. — М.: Наука, 1985. — 399 с.
10. Лич Э. Культура и коммуникация: логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в антропологии: [пер. с англ.] / Э. Лич. — М.: Восточная литература. РАН, 2001. — 142 с.
11. Луман Н. Общество общества. Часть II: Медиа коммуникации / Н. Луман; [пер. с нем. А. Антоновский]. — М.: Логос, 2005. — 276 с.

12. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Деніс Мак-Квейл; [пер. з англ. О. Возіна, Г. Сташків].—Львів: Літопис, 2010.—538 с.
13. Маркс К. Экономически-философские рукописи 1844 года: [пер. с нем.] / К. Маркс // Маркс К. Сочинения. Издание второе / К. Маркс, Ф. Энгельс.—М.: Гос. издательство политической литературы, 1955.—Т. 3.—С. 41–174.
14. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1861 гг. [в 2ч.]: Первоначальный вариант «Капитала» / Карл Маркс.—Ч. I.—М.: Политиздат, 1980.—564 с.
15. Менцвель А. Антропологічна уява. Есе й нариси /Анджей Менцвель [пер. з польської].—К.: Юніверс, 2012.—380 с.
16. Панарин И. Н. СМИ, пропаганда и информационные войны / И. Н. Панарин.—М.: Поколение, 2012.—336 с.
17. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; [пер. с англ. Л. А. Седова, А. Д. Ковалева; под ред. М. С. Ковалевой].—М.: Аспект-пресс, 1998.—270 с.
18. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії: навч. посіб. [для студ. гуманітарних спец. вищ. навч. закл.] / Л. А. Ситниченко.—К.: Либідь, 1996.—176с.
19. Хайдеггер М. Ницше. Т. 2 / Мартин Хайдеггер; [пер. с нем. А. П. Шурбелева].—М.: Владимир Даль, 2007.—458 с.
20. Ясперс К. Духовная ситуация времени / Карл Ясперс [пер. с нем.] // Смысл и назначение истории.—М.: Политиздат, 1991.—С. 288–418.
21. Ясперс К. Общая психопатология / Карл Ясперс [Пер. с нем. Л. О. Акопяна под ред. докт. мед. наук В. Ф. Войцеха и канд. филос. наук О. Ю. Бойцовой].—М., «Практика», 1997.—1056 с.
22. Ясперс К. Психологія світоглядів / Карл Ясперс [пер. з нім. О. Кислюк, Р. Осадчук].—К.: Юніверс, 2009.—464 с.
23. Ясперс К. Философия: В 3-х т. / Карл Ясперс [пер. с нем. А. К. Судакова].—Т. 2.—М.: Канон+, 2012.—448 с.
24. Parsons T. Integration and insttutalization in the Social System / T. Parsons // On institution and social evolution.—Ch.: University of Chicago Press, 1985.—P. 117–128.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2015 р.

Попович Н. Д. Пространство человеческой коммуникации в социокультурном познании

В статье раскрыты основные подходы к рассмотрению коммуникативного измерения культуры: экзистенциализм, диалогический, обменно-договорной и массово-коммуникативный. Такие подходы конкретизируют задачи выявления антропологического характера культуры. Как коммуникация, так и воспроизводимая ею культура не могут быть редуцированы к определенным надличностным системам, но должны быть осмыслены на основе их востребованности для людей как участников коммуникации.

Ключевые слова: культура, коммуникация, человек, антропология, экзистенция, диалог.

Popovych M.D. The space of human communication in socio-cultural knowledge

In the article there are observed the main approaches to consideration of the communicative dimensions of culture: existentialist, dialogic, exchange-contractual and mass-communicative. These dimensions reveal the tasks of specifying the anthropological nature of culture. Communication as well as culture reproduced by it can not be reduced to some of the super-personal systems but should be understood on the basis of their usage by people as communication participants.

Key words: culture, communication, man, anthropology, existence, dialogue.